

УДК: 159.922.8+316.48(497.11)
Примљено: 28. августа 2009.
Прихваћено: 09. септембра 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2009.
год. 16. vol. 25.
стр. 157-182.

Јелена Пешић, Марина Виденовић и Дијана Плут
Институт за психологију, Филозофски факултет у Београду

ПРОБЛЕМИ МЛАДИХ У СРБИЈИ: ОДРАСТАЊЕ У УСЛОВИМА ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ¹⁾

Резиме

Циљ овог истраживања био је да утврдимо са којим се проблемима суочавају млади у Србији и како процењују њихову тежину, као и да ли постоје разлике у зависности од пола, узраста, типа школе и дела Србије у коме млади живе. Занимало нас је и да ли су проблеми, типични за адолесцентни узраст и глобалне друштвене промене, појачани одрастањем у условима дубоке економске кризе и транзиције. Истраживање је обављено 2007. године, на узорку од 2419 младих, стратификованом по региону (Београд, Северна, Централна и Јужна Србија), узрасту (од првог до четвртог разреда средње школе) и типу школе (гимназије и средње стручне школе). Коришћен је упитник конструисан за потребе овог истраживања. Резултати показују да већину испитиваних проблема млади не доживљавају као велике или посебно угрожавајуће. Три проблема највише брину младе, у смислу да их више од трећине доживљава као веће или велике проблеме: мало занимљивих места за изласке (46%), недостатак слободног времена (41%) и досада (35%). Изненађујуће мали број младих има озбиљнијих проблема у односу са родитељима (22%) и вршњацима (14%). Девојке и старији средњошколци доследно процењују скоро све разматране проблеме као теже. Генерални закључак је да добијена слика није онеспокојавајућа, чему вероватно највише доприносе лепота, енергија и оптимизам саме младости, као животног доба.

1) Овај чланак је резултат рада на пројекту „Психолошки проблеми у контексту друштвених промена“ (бр. 149018) Министарства науке Републике Србије.

Кључне речи: млади, друштвена криза, слободно време младих, породица, вршњаци

Као период транзиције између детињства и одраслог доба, младост се сматра осетљивим животним периодом у сваком друштву и у готово свим културно-историјским условима. Младе особе суочавају се са низом развојних задатака, као што су истраживање и изградња идентитета, остваривање независности од родитеља уз очување повезаности са њима, уклапање у групу вршњака, завршавање школовања и доношење одлуке о будућем занимању.²⁾ Проблеми и појачани конфликти, унутрашњи и социјални, често се виде као саставни део младости.³⁾

Развој младих се, наравно, не може посматрати изван историјског, културног, економског и политичког контекста, који битно одређује не само социјалне услове, ресурсе и прилике за развој, већ и природу социјалних односа у различитим групама којима припадају млади, као и базичне елементе у њиховом развијајућем социјалном и личном идентитету. Међутим, како наглашавају Браун и Ларсон (Brown i Larson), аутори утицајних кроскултурних студија о младима, транзиција из детињства у одрасло доба има и неке опште карактеристике, заједничке за младе у различитим деловима света и различитим социокултурним контекстима. Споља гледано, стиче се утисак да млади људи широм света „деле исте развојне изазове, интересовања и бриге, (...) носе исту врсту одеће, имају сличне фризури, слушају исту музику и користе сличан жаргон у изражавању”, због чега се и говори о појави „глобалне културе младих”.⁴⁾ Не спорећи специфичне одлике младости, које произилазе из особености датог социокултурног контекста, већина аутора склона је да говори и о неким заједничким искуствима и општим карактеристикама младих, као и о сличним проблемима и развојним изазовима које пред њих поставља одрастање у садашњем времену.

2) Coleman, J., “Adolescence in a changing world“, in S. Jackson, H. Rodriguez-Tome (eds.) *Adolescence and its social worlds*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1993.

3) Arnett, J. „Adolescent storm and stress, reconsidered“, *American Psychologist*, 1999, 5, str. 317-326.

4) Brown, B., Larson, R., “The kaleidoscope of adolescence: Experiences of the world’s youth at the beginning of the 21st Century“, in B. Brown, R. Larson, T. Sraswathi (eds.): *The worlds youth: Adolescence in eight regions of the Globe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, str. 1.

ДА ЛИ ЈЕ ДАНАС ТЕЖЕ БИТИ МЛАД: ПЕСИМИЗАМ ИСТРАЖИВАЧА НАСПРАМ ОПТИМИЗМА МЛАДИХ

Аутори који се баве младима често наглашавају да је, у скоро свим деловима света, процес транзиције ка одраслом добу постао сложенији и тежи него раније. Превласт неолибералне економије и пратеће друштвене промене радикално су трансформисале искуства младих на прагу одраслог доба. Млади, али и њихови родитељи, суочавају се са повећаним економским, социјалним и психолошким притисцима и „већим степеном несигурности него у било ком претходном периоду“.⁵⁾ Продужавање периода школовања, тешкоће везане за запошљавање и одлагање економске независности од родитеља, успоравају и отежавају транзицију ка одраслом добу, појачавајући осећање несигурности које природно прати ове транзиторне процесе.⁶⁾

С друге стране, промене у обрасцу породичног живота (повећана стопа развода, одрастање само са једним родитељем, временска и психолошка оптерећеност родитеља послом, итд.) делују у супротном смеру, захтевајући од младих убрзано сазревање и развој капацитета са самостално ношење са изазовима одрастања у „ризичном друштву“.⁷⁾ Дестабилизација породичног живота и либералнији односи између деце и родитеља воде смањивању социјалне контроле над младима, повећавајући ризик од негативног утицаја вршњака и укључивања у проблематична понашања.

Реално је очекивати да су тешкоће и проблеми које аутори препознају на глобалном плану додатно заоштрени у условима пролонгиране економске и друштвене кризе, у којима одрастају млади у Србији. Критички оријентисани аналитичари актуелних друштвених прилика наглашавају да постоје „глобални и регионални дебаланси у доступности и сигурности сталног плаћеног запослења” и да смањене могућности за сигуран плаћени посао повећавају „осећање фрустрације, неадекватности и губитништва међу младима у многим земљама Трећег света“.⁸⁾

5) Jeffrey, C., McDowell, L., “Youth in a comparative perspective: Global change, local lives”, *Youth & Society*, 2004, 36-2, str. 131.

6) Hammer, T., “Social parameters in adolescent development: Challenges to psychological research”, in E. Skoe, A. Lippe von der, (eds.): *Personality Development in Adolescence: A cross national and life span perspective*, Routledge, London, 2005.

7) Beck, U., *Risk society: Towards a new modernity*, Sage, London, 1992.

8) Jeffrey, C., McDowell, nav. delo, str. 137-138.

Промене традиционалног обрасца породичног живота, како показују истраживања, такође зависе од етничког и културног порекла младих, а поготово од културно посредоване оријентације према индивидуализму и колективизму.⁹⁾ Могло би се стога рећи да последице урушавања традиционалних система социјалне подршке и контроле (пре свега у породици и школи), посебно погађају младе у нашој култури, коју још увек карактеришу колективизам и вредновање повезаности насупрот западне оријентације ка индивидуализму.

Иако велики број аутора сматра да су се последњих деценија у скоро свим деловима света проблеми младих интензивирали, као последица актуелних друштвених, политичких и економских промена, перцепција самих младих није мрачна нити песимистична. Један од најзанимљивијих налаза кроскултурних студија о младима, кажу Браун и Ларсон, јесте прилична сагласност у вези тога да млади показују велики оптимизам у вези будућности, као и више образовне и професионалне аспирације. “Без обзира на то да ли расту у релативно стабилним или рапидно мењајућим друштвима, да ли су економске прилике обећавајуће или суморне, да ли је образовни програм и програм социјалне заштите адекватан или пун ограничења, већина младих људи гледа на будућност са позитивним очекивањима и надом”.¹⁰⁾ Наравно, постоје разлике у зависности од животних услова и социјалних прилика, али чак и млади из економски депривираних средина и слојева, имају оптимистичан поглед на будућност често виде постојеће тешкоће као привремене.

Оптимизам младих доводи се у везу са објективним побољшањем услова живота у сфери здравља, исхране, неге, али и на плану образовних и културних потреба, као и потреба слободног времена. Пролонгирани период школовања и одлагање уласка у свет одраслих представљају „инфантилизирајуће аспекте друштвених промена“; „продужена младост“ подразумева да родитељи дуже брину о младима, вршећи улогу својеврсне „тампон зоне“ у односу на појачане притиске друштвене реалности. За младе из средњих и виших социоекономских слојева, поготово у развијенијим земљама, то подразумева многе привилегије животног стандарда који су досада постигли њихови родитељи. Последице тога су и јачање хедони-

9) Grotevant, H., Cooper C., “Individuality and connectedness in adolescent development: Review and prospects for research on identity, relationships, and context”, in E. Skoe, & A. Lippe von der, (eds.): *Personality Development in Adolescence: A cross national and life span perspective*, Routledge, London, 2005.

10) Brown, B., Larson R., nav. delo, str. 17.

стичке оријентације и егоцентризма код младих, јер се продужава „луксуз” стављања њихових потреба на прво место.¹¹⁾

Млади су данас прилично окупирани материјалним питањима, имају велике аспирације и надају се да ће на плану имовине постићи више него њихови родитељи. Та очекивања заснована су на животном стилу који су им омогућили родитељи, а подржана су доминацијом материјалистичког и потрошачког културног обраца. С обзиром на економску и демографску реалност, аутори су склони да оптимизам младих прогласе неоправданим. Они прогнозирају да већину младих, а поготово младе из економски угрожених слојева и друштава, чекају „отрежњујуће буђење”, суочавање са нереализованим амбицијама и разочаравајућим раскорак између „имагинарне будућности и стварног живота”.¹²⁾

ЦИЉЕВИ И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Међу ауторима који се баве младима, као што смо видели, преовладава уверење да су описане друштвене промене трансформисале искуства младих у смеру успоравања и отежавања транзиције ка свету одраслих. Када је реч о младима у Србији, генерално очекивање је да су тешкоће и проблеми које аутори препознају на глобалном плану додатно заоштрени одрастањем у условима пролонгиране економске и друштвене кризе. Нажалост, у нашој средини није урађена ниједна студија која се систематски бави тестирањем ове генералне хипотезе, нити су млади из Србије били укључени у кроскултурне студије о одрастању у различитим социокултурним контекста. Наше истраживање је стога више експлоративног карактера, усмерено ка стицању опште слике о социопсихолошким проблемима младих у Србији. Први циљ јесте да утврдимо са којим се проблемима млади суочавају на прагу одраслог доба и како процењују њихову тежину.

У вези са овим циљем, занима нас и то у којој мери перцепција проблема код наших младих одговара слици која је добијена испитивањем младих у свету. Многе студије показују да младе окупира и брине велики број различитих проблема, од тога шта ће обући за „излазак” до глобалног загађења и нуклеарног рата. Налази нису сасвим конзистентни по питању тога шта су најче-

11) Hendry, L., Shucksmith J., Love, J., Glendinning, A., *Young people's leisure and lifestyles*, Routledge, London, 1996.

12) Wildermuth, N., Dalsgaard, A.L., “Imagined futures, present lives: youth, media and modernity”, *Young*, 2006, 14-1, str. 9-31.

шћи и најважнији проблеми младих, али су у једном броју студија факторском анализом издвојене следеће проблемске области: спољашњи изглед и самопоуздање, школске оцене и постигнуће, занимање и будући образовни планови.¹³⁾ Фрајденбергова (Frydenberg) је класификовала проблеме младих у три опште категорије: бриге у вези постигнућа (школске оцене, пријемни и завршни испити, планирање будућности, избор занимања и налажење посла), проблеми везани за социјалне односе (породица, вршњаци и пријатељи) и глобални проблеми савременог друштва (сиромаштво у свету, равноправност полова, глобално загађење и нуклеарни рат). Утврдила је да су проблеми из прве категорије по заступљености и важности далеко надмашили остале, као и да младе најмање брину глобални проблеми људског друштва.¹⁴⁾ И у другим студијама утврђено је да су проблеми везани за школовање и будуће занимање доминантна преокупација младих, док се у неким показало се да су у фокусу младих проблеми везани за забаву и „излагање“, односе са супротним полом и самопоуздањем.¹⁵⁾

Поредећи резултате добијене на нашим младима са овим налазима, можемо утврдити који су заједнички фокуси, а где леже евентуални извори разлика и социокултурних особености. Посебно занимљивим сматрамо питање да ли наши млади деле описану склоност ка оптимистичном и претежно ведром виђењу садашњости и будућности, или су тешки услови одрастања ослабили оптимизам очигледно својствен самом периоду младости.

Други циљ јесте да утврдимо да ли у перцепцији проблема и њихове тежине постоје разлике у зависности од пола, узраста, типа школе коју млади похађају и дела Србије у коме живе.

Узрасне разлике показале су се значајним у многим студијама о проблемима младих. Полазећи од Ериксеновог модела психосоцијалног развоја и резултата емпиријских истраживања, Колеман (Coleman) је развио утицајну „теорију фокуса“. По овом моделу, током различитих узрасно дефинисаних периода адолесценције у фокус долазе различити развојни задаци и проблеми везани за одређене социјалне односе.¹⁶⁾ Први такав период, који има свој врх у

13) Adwene, B., Curtis, D., “A confirmatory factor analysis of a four-factor model of adolescent concerns revisited”, *Journal of Youth and Adolescence*, 1993, 22-3, str. 297–312.

14) Frydenberg, E., *Adolescent Coping: Theoretical and research perspectives*, Routledge, London, 1997.

15) Kaufman, K., Brown, R., Graves, K., Henderson, P., Revolinski, M., “What, me worry? A survey of adolescents concerns”, *Clinical Pediatrics*, 1993, 32-1, str. 8–14.

16) Coleman, prema Hendry, L., Shucksmith J., Love, J., Glendinning, A., nav. delo

13. години, обележен је психосексуалним развојем, формирањем родног идентитета и проблемима везаним за односе са супротним полом. Затим следи период у коме су млади фокусирани преваходно на прихватање или одбацивање од стране вршњака и развој блиских пријатељстава, а ова „вршњачка проблематика“ врхунац важности добија око 15. године. Након тога, преокупације и проблеми младих везани су за остваривање независности у односу на родитеље, постигнуће и планирање будућности.

Компас (Compas) и сарадници утврдили су, с друге стране, да су младима на узрасту 12-14. година најважнији проблеми везани за породицу, односе са родитељима и родитељска очекивања. На узрасту 15-17. година најважнији и најстреснији постају проблеми са вршњацима, свађе и разочаравајућа искуства, као и притисци од стране вршњака. Са приближавањем краја средње школе и касније, најважнији извор стреса и проблема везан је за академско постигнуће, школски успех, завршне испите и пројекције професионалне будућности.¹⁷⁾ Истраживања показују и да се старији адолесценти приближавају млађим одраслима, који су изложени највећем унутрашњем и спољашњем притиску да се докажу и остваре успех на професионалном и социјалном плану.¹⁸⁾

И пол се у скоро свим студијама такође показао као важан извор разлика у перцепцији проблема код младих, процењивању њихове тежине и начину ношења са проблемима. Фрајденбергова је утврдила да девојке показују већу бригу него младићи у вези скоро свих помињаних проблема, при чему је разлика највећа код општих проблема везаних за стање људског друштва, као и код проблема везаних за освајање независности од родитеља. Осим што више брину, девојке доживљавају већи број стресних ситуација и њима су више погођене него младићи. Сличне налазе добили су и други истраживачи, а утврђено је и да су девојке више него младићи погођене проблемима блиских особа и да на њих реагују интензивније.¹⁹⁾

Регионалне разлике и величина места у коме млади живе важне су због разлика у економској развијености, начину живота, као и доступности различитих културних ресурса и места за забаву. Коначно, очекујемо извесне разлике и између младих који поха-

17) Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., "Stress and coping preventive interventions for children and adolescents", in L. Bond, B. Compas (eds.): *Primary prevention in the schools*, Sage, Newbury Park, CA, 1989.

18) Rokach, A., "Strategies of coping with loneliness throughout the life span", *Current Psychology*, 2001, 20-1, str. 3-18.

19) Frydenberg, E., nav. delo; Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., nav. delo.

ђају различите типова школа (гимназије и средње стручне школе), како због могућих разлика у непосредном искуству младих (начин провођења слободног времена, образовне аспирације), тако и због посредовања других фактора, а пре свега разлика у економском статусу и културно-педагошком нивоу породица из којих млади долазе.

Највећи део података прикупљен је упитником, који је конструисан за потребе овог истраживања. Упитник садржи неколико проблемских блокова, а у овом раду приказују се резултати добијени скалом процене - на четворостепеној скали испитаници су процењивали колико њих лично брину неки од типичних проблема младих (видети табелу 1).

Истраживање је обављено у октобру 2007. године на узорку од 2419 младих у Србији. Испитани су ученици из 25 средњих школа у 9 градова Србије. Узорак је стратификован по: региону (Северна Србија – 759 ученика или 31%, Београд и Централна Србија - 864 или 37% и Јужна Србија - 777 или 32%), узрасту (од првог до четвртог разреда средње школе) и типу школе (гимназије, четворогодишње и трогодишње средње стручне школе).

Социо-економски статус породица испитаних ученика процењиван је преко података о образовању и запослењу родитеља, као и о материјалним приликама у породици, о чему су извештавали сами млади, а не њихови родитељи. Подаци показују да се ради о младима из различитих социјалних слојева, при чему највећи број испитаника наводи да њихове породице имају довољно новца за „нормалан“ свакодневни живот (63%); четвртина младих процењује да им материјалне прилике омогућавају задовољење само основних животних потреба (24%), док мањи број младих извештава о већим материјалним тешкоћама, које угрожавају и задовољење основних потреба (5%) или о сасвим dobrим материјалним приликама које омогућавају свакодневицу неоптерећену бригом о новцу (7%). Пошто се ради о проценама младих, који најчешће немају потпуни увид у економске прилике породице, добијене податке треба прихватити са извесном резервом.

РЕЗУЛТАТИ СА ДИСКУСИЈОМ

У табели 1 приказано је са којим се проблемима суочавају млади у Србији и како процењују њихову тежину.

Табела 1:
Који проблеми брину младе и у којој мери

	Није проблем	Мањи проблем	Већи проблем	Велики проблем	Укупно (100%)
Несугласице и свађе са родитељима	928 (39%)	930 (39%)	316 (13%)	221 (9%)	2395
Недостатак новца за изласке	1122 (47)	820 (34%)	312 (13%)	144 (6%)	2398
Мало занимљивих места за излазак	535 (22%)	755 (32%)	583 (24%)	512 (22%)	2385
Проблеми са школом и учењем	808 (34%)	897 (38%)	399 (16%)	284 (12%)	2388
Досада	795 (33%)	770 (32%)	375 (16%)	452 (19%)	2392
Усамљеност	1303 (55%)	560 (23%)	235 (10%)	286 (12%)	2384
Љубавни проблеми	1011 (42%)	707 (30%)	326 (14%)	346 (14%)	2390
Неприхватање од стране вршњака	1744 (73%)	301 (13%)	154 (6%)	194 (8%)	2393
Притисци од стране вршњака	1703 (71%)	353 (15%)	173 (7%)	155 (7%)	2384
Потиштеност и незадовољство собом	1292 (54%)	576 (24%)	218 (9%)	309 (13%)	2395
Недостатак слободног времена	683 (28%)	740 (31%)	514 (22%)	440 (19%)	2377

Из приложених података видимо да, генерално посматрано, млади већину наведених проблема не доживљавају као велике проблеме, тј. као нешто што их озбиљније угрожава. Могли бисмо рећи да је овај налаз помало неочекиван, с обзиром на уобичајене и раширене представе о адолесцентном узрасту, као и на очекивање да су проблеми типични за овај узраст појачани одрастањем у условима дубоке економске кризе и транзиције.

Преовлађујућа културна перцепција младих фокусирана је управо на проблематичну и конфликтну природу адолесцентног периода. Кроз цео двадесети век, а и данас, негују се и развијају „културни митови о адолесценцији” које карактерише „опседнутост мрачном страном“ турбулентношћу и психопатолошким ризицима овог периода.²⁰⁾ Адолесценција се види превасходно као доба „олује и стреса”, емоционалне нестабилности и немира, отуђења и аномије, појачаних конфликта и бунтовништва, па и склоности

20) Ayman-Nolley, S., Taira, L., “Obsession with the Dark Side of Adolescence: A Decade of Psychological Studies”, *Journal of Youth Studies*, 2000, 3-1, str. 35-48.

ка антисоцијалним понашањима и криминалу. У неколико студија емпиријски је потврђена неоснованост оваквих поједностављених и патоцентричних представа о младима: само 20% адолесцената има озбиљније психолошке тешкоће у ношењу са свакодневним проблемима и развојним изазовима адолесценције, што није битно различито од осталих узрасних група.²¹⁾ Већина младих, дакле, пролази кроз развојно очекиване кризе и конфликте, на које не треба гледати само из угла повећаног ризика, већ и из перспективе прилика за раст и остваривање позитивних развојних исхода.

С друге стране, налаз да млади већину наведених проблема не доживљавају као нешто што их озбиљније угрожава у складу је са налазима кроскултурних студија о томе да младе, чак и оне из економски депривилегованих средина и слојева, одликују приличан оптимизам, позитивна очекивања од будућности и доживљавање актуелних тешкоћа као привремених и пролазних.²²⁾ Лепота, енергија и оптимизам младости као животног доба вероватно доприносе оваквој перцепцији реалности.

У прилог претходно реченог говори и налаз о томе колико су млади у Србији депресивни и склони да на проблеме реагују потиштеношћу и обесхрабрењем. Половина младих у Србији (54%) уопште није склона депресивном реаговању на проблеме, осећању потиштености или незадовољству собом. Друга половина процењује да има проблем ове врсте: 24% га оцењује као мањи, а 22% као већи или велики проблем. Може се, дакле, рећи да је за већину средњошколаца младост ипак јача од проблема које доноси одрастање, од свакодневних тешкоћа које су последица неповољних друштвених услова (пре свега тешке економске ситуације), као и од опште атмосфере бесперспективности у нашем друштву. Оних 22% младих којима депресивност представља већи или велики проблем, уклапа се у општи тренд, по коме око 20% младих на типичне проблеме овог узраста реагује појачаном осетљивошћу и озбиљнијим психолошким тешкоћама. Реално је претпоставити да на ту склоност већи утицај имају личне карактеристике младе особе, као што су нпр. ниско самопоуздање, неуротицизам, спољашњи локус контроле и сл.

Девојке имају веће проблеме са депресивношћу, више се осећају потиштено и више су незадовољне собом него младићи ($U=582336$; $p=0,00$). То је очекиван резултат, с обзиром на то да је у

21) Offer, D., Schonert-Reichl, K., "Debunking the myths of adolescence: finding from recent research", *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 1992, 31, стр. 1003-1014.

22) Brown, B., Larson R., nav. delo.

бројним истраживањима показано да су девојке генерално осетљивије на већину проблема и стресова од младића, да су повредљивије и више склоне снажнијим емоционалним реакцијама, као и да их више погађају проблеми блиских особа. Релевантне полне разлике утврђене су и у начину перципирања потенцијално стресних животних ситуација и проблема: девојке их у много већој мери (четири пута више) опажају као угрожавајуће и застрашујуће, а чак и по завршетку непосредног деловања стресора, оне настављају да о томе мисле и проблеми их много дуже погађају. Младићи, с друге стране, проблеме и стресне ситуације чешће доживљавају као изазов и примењују проблемске стратегије, али су и више склони порицању негативних емоција и пражњењу тензије кроз физичку активност, конзумирање алкохола и сл. Коначно, истраживања показују да девојке себе опажају са више негативизма и песимизма, као и да су више склоне депресији.²³⁾

Статистички значајне разлике постоје и у погледу узраста: старије средњошколце депресија више погађа него млађе; они су, изгледа, осетљивији не само у перципирању свакодневних проблема, него и у погледу снаге емоционалног реаговања на њих ($F(2375)=2,833$; $p=0.04$). Овај налаз није у складу са резултатима истраживањима који показују је почетак или рана адолесценција најосетљивији период, када долази до пада у глобалном самопоуздању, док са повећањем узраста следе постепени пораст самопоуздања и позитивнија слика о себи у домену блиских пријатељстава, социјалне прихваћености, физичког изгледа и романтичних веза.²⁴⁾

Повећана забринутост и потиштеност старијих средњошколаца вероватно има везе са чињеницом да се млади тада налазе на самом прагу одраслог доба и важних животних одлука. Истраживања показују да се они интензивније баве проблемима везаним за остваривање независности у односу на родитеље, академска постигнућа и планирање будућности, као и да осећају појачани унутрашњи и спољашњи притисак у вези са животним задацима на професионалном и социјалном плану.²⁵⁾ Могуће је да „отрежњујуће буђење“ из младалачке безбрижности и оптимизма, о коме говоре аутори студија о младима, започиње управо крајем адолесценције и развија се током млађег одраслог доба. Оправдано је претпостав-

23) Frydenberg, E., nav. delo; Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., nav. delo; Petersen, A., Sarrigianni, P., Kennedy, R., "Adolescent depression: why more girls?" *Journal of Youth and Adolescence*, 1991, 20, str. 247–271.

24) Marsh, H., "Age and sex effects in multiple dimensions of self-concept: preadolescence to adulthood", *Journal of Educational Psychology*, 1989, 81, str. 417–30.

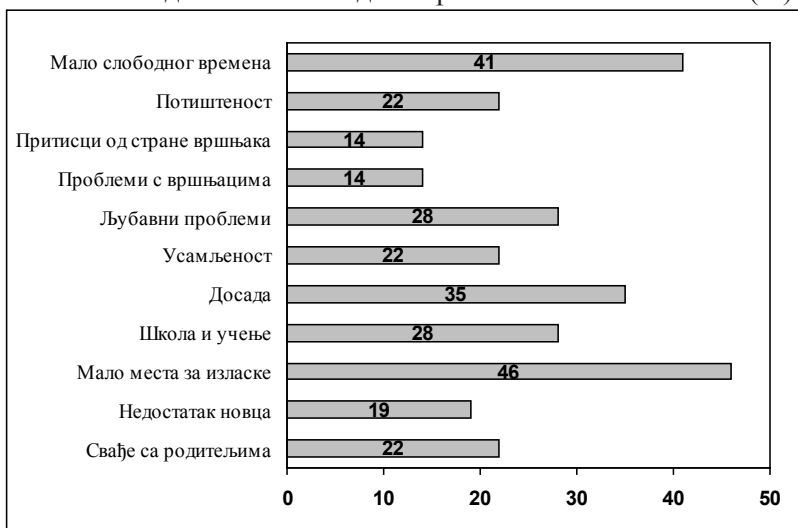
25) Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., nav. delo; Rokach, A., nav. delo.

вити да су ови развојно очекивани проблеми појачани у условима наше друштвене и економске стварности и да старији адолесценти почињу да се са тим непосредније суочавају.

Размотримо сада детаљније само десни део табеле 1, односно проблеме које млади виде као озбиљније (веће или велике). Ови подаци представљени су графиконом 1.

Графикон 1:

Колико младих опажа наведене проблеме као веће/велике (%)

Видимо да три проблема посебно брину младе у Србији, у смислу да их више од трећине њих доживљава као веће, односно велике проблеме. То су: мало занимљивих места за изласке (46%), недостатак слободног времена (41%) и досада (35%). Ако се подсетимо природе проблема за које су страни аутори утврдили да су најзаступљенији код младих, приметна је разлика у односу на слику добијену код наших младих. Занемарујући неке разлике у налазима ових аутора, можемо рећи да су проблеми и бриге у вези школовања (школске оцене, пријемни и завршни испити) и постигнућа (даљи образовни планови и избор занимања) једна од доминантних преокупација младих. Код наших младих у фокусу су бриге везане за провођење слободног времена и забаву, што је добијено у мањем броју страних истраживања.

Треба нагласити да резултати делом зависе и од начина на који су постављена питања. Сама формулација питања у нашем истраживању усмерила је младе више на процену актуелних проблема у вези школе и учења, него на школовање у контексту плани-

рања будућности. Трећина младих проценила је да нема проблеме везане за учење и извршавање школских обавеза, за нешто више од трећине ученика (38%) школа јесте извор мањих проблема, док 28% има веће и велике проблеме са школом. Девојке и младићи не разликују се у процени ове врсте проблема, а нема ни значајних разлика у зависности од типа школе коју млади похађају. Статистички значајне разлике постоје у зависности од региона у коме млади живе: већи проблем са школом и учењем имају млади из Београда, а затим и млади из Војводине, него млади из Средње и Јужне Србије ($F(2,286) = 3,737; p=0.01$). Могуће је да се школе у различитим деловима Србије разликују по захтевности наставника и строгости у оцењивању.

Напоменимо и то да се овде ради о субјективној процени тешкоћа, која зависи и од образовних аспирација младих. Посебно је питање колико ефикасно и квалитетно уче и како перципирају улогу образовања у свом животу и они млади којима школа не представља или представља мањи проблем. Квалитативни одговори младих, који још нису систематски обрађени, упућују на то да они као проблеме препознају управо оне лоше стране нашег школства на које упозоравају стручњаци, као и резултати евалуативних студија.²⁶⁾ У тим одговорима помиње се да је градиво преобимно, тешко, незанимљиво и без употребне вредности, да уче пуно непотребних ствари, да им је учење досадно и тешко, итд.

Део објашњења за налаз да код наших младих проблеми везани за школовање и постигнуће нису у фокусу, можда лежи и њиховој преференцији личних циљева. Наиме, лични циљ који наши млади најчешће бирају као најважнији јесте подршка од стране пријатеља (изабрало га је као најважнији 19,4% младих), а затим следи остваривање љубави (13,6%) и самосталности и независности (10,8%). Остале циљеве, међу којима су и они везани за постигнуће и стицање материјалних добара, као најважније бира мање од 10% испитаника.²⁷⁾ Могло би се рећи да су наши млади више окренути ка социјалним везама, остваривању афективне блискости и подршке, него према постигнућу и индивидуализму, односно да је овде заиста још увек снажан традиционални, колективистички културни образац у коме се високо вреднују повезаност са другима и социјална подршка.

26) Пешић, Ј., Степановић, И., "Школа као средина за учење: ученичка перцепција и њихове стратегије", у Д. Плут и З. Крњић (ур.): *Друштвена криза и образовање: документ о једном времену*. Институт за психологију, Београд, 2004.

27) Група аутора, *Свакодневица младих у Србији*. Институт за психологију и Министарство омладине и спорта (пројектни извештај), 2008.

У наставку текста посебно ћемо размотрити управо проблеме младих у најважнијим социјалним окружењима, породици и групи вршњака, као и проблеме везане за провођење слободног времена који су, бар по резултатима овог истраживања, у фокусу наших младих.

СЛОБОДНО ВРЕМЕ МЛАДИХ: ИЗМЕЂУ ДОСАДЕ И ОПТЕРЕЋЕНОСТИ

Досада. Међу најчешћим речима у дискурсу младих свакако су „досада“ и „смарање“. Проблеми везани за искуство досаде нимало нису тривијални нити безопасни. Традиционално је уверење да досада представља извор многих зала, а постоје и статистичке потврде за повезаност досаде са наркоманијом, алкохолизмом, промискуитетом, вандализмом и другим ризичним понашањима.²⁸⁾ Досада указује на недостатак личног смисла и мало инвестирање у свакодневне активности, а лако може одвести младе и ка различитим облицима ризичних понашања.

Видели смо да је међу проблемима који окупирају младе у Србији досада на трећем месту. Колико се они, заправо, досађују? Трећина младих (33%) се уопште не досађује, а другој трећини (32%) досада не представља већи проблем. Преосталој трећини (35%) досада представља већи или велики проблем. Не постоји значајна повезаност ни са једном од разматраних варијабли (полом, узрастом, типом школе и регионом).

Могло би се рећи да већина средњошколаца успева да испуни дане активностима које им доносе задовољство и неки лични смисао, али и да број младих којима је често досадно није мали. Велико је, међутим, питање колико су активности којима млади испуњавају своје слободно време заиста садржајне и квалитетне са становишта личног развоја. Подаци добијени у овом истраживању показују да млади велики део времена троше на гледање телевизије (и то неквалитетних забавних емисија) или играње игрица, да слабо посећују културна дешавања, као и да мало читају.²⁹⁾ „Глуварење“, као чест облик вршњачке интеракције у слободном времену, карактерише неструктурирана активност у којој често доминира – досада. Као што каже Свенсен, неко ко гледа телевизију велики део свог будног времена (а то је једна од најчешћих актив-

28) Свенсен, Л., *Филозофија досаде*, Геопоетика, Београд, 2004.

29) Група аутора, нав. дело.

ности наших младих), неће обавезно признати да се досађује, али зашто би се иначе толико времена трошило на телевизију, „најделотворнији апарат за убијање времена“.³⁰⁾

Досада може имати озбиљне последице не само за појединца, већ и за друштво, зато што она значи губитак смисла, оријентације у односу на свет, стање егзистенцијалне отупелости и изгубљености, недостатак воље и упоришта. Млади људи посебно су подложни досади будући да се налазе у периоду истраживања и изградње идентитета, као и потраге за личним смислом, који је суштински повезан са феноменом досаде.

Недостатак слободног времена. Младима у Србији је, изгледа, проблем недостатка слободног времена већи него проблем досаде. Скоро половина младих (41%) изјављује да има већи или велики проблем са недостатком слободног времена, од чега 19% сматра да им то представља велики проблем. Подаци из овог истраживања показују на шта младима „одлази време“: осим боравка у школи, један број младих много времена проведе на путу од школе до куће (нарочито они који живе у приградским насељима или се школују у другом месту); 24% младих (нарочито младића) има обавезе везане за спорт који тренирају; 38% похађа приватне часове (од чега 14% редовно); а око 40% младих укључено је у неке ваншколске активности и курсеве (највише страног језика).

Девојке имају нешто веће проблеме са недостатком слободног времена од младића ($t = -5,279$; $p=0,00$). Статистички значајне разлике постоје и у зависности од типа школе: младе који похађају трогодишње средње стручне школе мање брине проблем недостатка слободног времена него оне који похађају четворогодишње стручне школе и гимназије ($\chi^2=57,422$; $p=0,00$). Статистички значајне разлике постоје и у зависности од региона у коме млади живе: већи проблем са недостатком слободног времена имају млади из Београда, а затим и млади из Војводине, него млади из Средње и Јужне Србије ($\chi^2=17,873$; $p=0,00$). Пошто је иста слика добијена и у погледу проблема везаних за школу и учење, вероватно се и ова разлика може објаснити тиме што су младима из Београда и Војводине захтевније свакодневне школске обавезе, као и обавезе везане за учешће у ваннаставним активностима.

На први поглед чини се помало парадоксалним то што прва места на листи проблема младих заузимају недостатак слободног времена, с једне, и досада, с друге стране. Млади су заиста укључени у бројне активности мимо школе, али такође доста времена

30) Свенсен, Л., нав. дело, стр. 26.

провode гледајући забавне емисије на телевизији, а две трећине њих има проблем са досадом, мањи или већи. Чини се да Свенсен ново објашњење даје део одговора у вези са овом (привидном) контрадикцијом. Он сматра да је распрострањеност феномена досаде повезана са доминацијом пасивне, рецептивне оријентације према свету; са малом укљученошћу у процес *конструкције смисла* из информација, искустава и друштвених пракси. До младих долази мноштво информација и садржаја, који задовољавају њихову „глад за доживљајима“ и потребу за све интензивнијом стимулацијом и динамиком, али упорно искуство досаде „заснива се на недостатку личног смисла, узрокованом управо тиме што нам сви објекти и дешавања долазе већ кодирани“. ³¹⁾ Чак и одсуство „празног времена“, јурење од једне активности до друге, може бити психолошки празно, због недостатка личног смисла и фрустрирајућег искуства да не постоји ништа што може истински да нас испуни интересовањем и осећњем личног раста. Тако долазимо и до питања квалитета културне понуде, садржаја и активности које се младима нуде у овом осетљивом периоду истраживања различитих идентитета и социјалних улога.

Мало занимљивих места за излазак. Овај проблем у већој мери него сви други мучи младе у Србији. Мање од једне четвртине младих (22%) сматра да у њиховој средини има довољно места за изласке. Трећина младих (32%) сматра да им недостатак занимљивих места за изласке представља мањи проблем, док скоро половина (46%) мисли да је то већи, тј. велики проблем.

Млади из различитих делова Србије, сасвим очекивано, разликују се у овој процени: најмање проблема, разумљиво, имају млади из Београда, а највише млади у Јужној Србији и Војводини ($\chi^2=39,829$; $p=0,00$). Девојке и овај проблем виде као већи него младићи ($t=-8,418$; $p=0,00$). Статистички значајне разлике постоје и у зависности од типа школе: млади који похађају гимназију процењују да имају више проблема са местима за изласке него млади који иду у средње стручне школе ($F(2365) = 46,436$; $p=0,00$). Такође, старијим средњошколцима више смета недостатак занимљивих места за изласке него млађима ($F(2365) = 27,649$; $p=0,00$).

Подаци показују да је обогаћивање културне понуде, поготово у мањим местима и у мање развијеним деловима Србије, као и осмишљавање додатних забавних садржаја, оно што свакодневицу младих може учинити садржајнијом и лепшом. То је, такође, и добра заштита од апатије и ризичних понашања различитих врста.

31) Свенсен, Ј., нав. дело, стр. 35

Недостатак новца за изласке. Изненађујући је податак да већина младих сматра да нема проблем са издвајањем новца за изласке. Готово половина младих (47%) изјављује да уопште нема проблем са издвајањем новца за изласке, трећина младих (34%) сматра да им то представља мањи проблем, а свега 19% овај проблем види као већи. Статистички значајне разлике постоје у зависности од типа школе: млади који похађају гимназију процењују да имају мање проблема са недостатком новца за изласке него млади који иду у средње стручне школе ($F(2378) = 5,290; p=0.01$). Ова разлика вероватно се може приписати бољем социоекономском статусу породица младих који иду у гимназију. Нема значајних разлика у погледу региона у коме млади живе, вероватно делом и зато што у сиромашнијим регионима изласци мање коштају. Старији средњошколци процењују да имају веће проблеме са недостатком новца за изласке него млађи ($\chi^2=53,037; p=0,00$). Могуће је да су им прохтеви већи, или су просто све више свесни овог, као и већине других проблема у својој свакодневици.

Ови резултати заиста су неочекивани, имајући у виду материјалне прилике највећег броја породица у Србији. Могуће је да родитељи улажу посебан напор у то да њихова деца што мање осете терет немаштине. Друго могуће објашњење је да млади у Србији, уважавајући реалност, имају скромнија очекивања у том погледу. Могуће је, наравно, и то да млади у одговору на ово питање нису били сасвим искрени.

ПРОБЛЕМИ СА РОДИТЕЉИМА: МИТ О НЕСЛАГАЊУ?

Како се млади у Србији слажу са својим родитељима? У којој мери је тај однос обојен несугласицама и конфликтима? Подаци показују да чак 39% младих процењује да нема проблеме у односу са родитељима, а исти број младих сматра да им несугласице и свађе са родитељима представљају мањи проблем. Мање од четвртине младих (22%) процењује да су проблеми које имају у односу са родитељима већи и озбиљнији. Сличну слику пружају и подаци о томе како млади процењују квалитет свог односа са родитељима, као и потпорну улогу породице. Изненађујуће велики број младих задовољан је односом са својим родитељима: 48% је у потпуности задовољно, а 45% је углавном задовољно, док је 7% незадовољно. О томе да породица игра улогу важног потпорног система у живо-

ту младих говори и податак да 65% младих у породици има особу којој верује и на коју може да се ослони.

Могло би се рећи да су ово помало изненађујући налази, када се има у виду да је однос адолесцената са родитељима обично мање или више проблематичан и обојен младалачким бунтом, супротстављањем ауторитетима и борбом за личну аутономију. Истраживања показују да тада долази до дистанцирања младих од родитеља и окретања ка вршњацима, али и до већег супротстављања родитељима и појачаних свађа и конфликта у породици. Расте и утицај који вршњаци имају на изборе младих људи, што је такође потенцијални извор сукоба са родитељима.³²⁾ Међутим, и у неким страним истраживањима добијени су изненађујући и несагласни налази – велики број младих извештава о појачаним сукобима са родитељима и готово свакодневним свађама, али такође велики број (око две трећине) каже да су задовољни слагањем са родитељима.³³⁾ У вези са налазима које смо добили, отвара се питање да ли родитељи заиста разумеју своје адолесценте и успевају да несугласице и проблеме реше конструктивно, или однос родитеља и деце на овом узрасту није посебно интензиван, па самим тим ни конфликтан. У даљим анализама, које ће бити предмет неких будућих радова, покушаћемо да одговоримо на ова питања.

Девојке имају нешто веће проблеме са родитељима од младића ($t = -4.995$; $p = 0.00$), а оне такође и лошије процењују квалитет свог односа са родитељима ($U = 623526.5$; $p = 0.00$). Могуће је да су оне више инвестиране у тај однос, као и да показују већу осетљивост у процени квалитета интеракције и постојања проблема. Истраживања показују да су девојке више зависне од родитеља, да им више значи њихова емоционална подршка, као и да им је више стало до тога да испуне родитељска очекивања. Такође, родитељи су рестриктивнији у односу према ћеркама него према синовима, више ограничавају њихове вршњачке активности, захтевајући да већи део својих потреба задовоље у кући и унутар породице.³⁴⁾ Појачана контрола и надгледање, као и снажнија емоционална веза са родитељима (посебно мајкама) можда су део разлога за израженије конфликте. Коначно, подсетимо се да девојке генерално показују

32) Laursen, B., Coy, K., Collins, W., "Reconsidering changes in parent-child conflicts across adolescence: A meta-analysis", *Child Development*, 1998, 69, str. 817-832; Laursen, B., Collins, W., "Interpersonal conflict during adolescence", *Psychological Bulletin*, 1994, 115, str. 197-209.

33) Rokach, A., nav. delo.

34) Frydenberg, E., nav. delo; Cota-Robles, S., Gamble, W., "Parent-adolescent processes and reduced risk for delinquency", *Youth & Society*, 2006, 37- 4, str. 375-392.

већу сензитивност у процени различитих аспеката социјалног и емоционалног живота и да скоро све проблеме опажају тежим од младића.

Статистички значајне разлике постоје и у зависности од типа школе: млади који похађају гимназију процењују да имају више проблема са родитељима него млади који иду у средње стручне школе ($F(2375) = 7,087$; $p=0.01$). Такође, старији средњошколци процењују да имају веће проблеме са родитељима него млађи ($\chi^2=54,684$; $p=0,00$), што је у складу са предвиђањем Колемановог „модела фокуса“, по коме проблеми везани за породицу и осамостаљивање од родитеља долазе у фокус на старијем адолесцентном узрасту. Могуће је да што су старији, млади све више постају свесни проблема, или се односи са родитељима заиста компликују. Овај налаз, међутим, није у складу са резултатима Компаса и сарадника, који су утврдили да проблеми везани за породицу и односе са родитељима постају најважнији на узрасту 12-14 година, као ни са резултатима истраживања који показују да се конфликти са блиским особама појачавају током средње адолесценције и јењавају током касне адолесценције.³⁵⁾

ПРОБЛЕМИ СА ВРШЊАЦИМА: МИТ О ОТУЂЕЊУ?

Вршњаци заузимају изузетно важно место у животу младих. Њихов утицај значајно се повећава током периода адолесценције, када се млади удаљују од родитеља физички и психолошки, проводећи све више времена са вршњацима и постајући све више укључени у односе са њима.³⁶⁾ Улога вршњака у развоју младих је вишеструка: они су партнери у дружењу, извор емоционалне подршке и савета, посредници у развоју нових вредности, интересовања и образаца понашања, савезници и подршка у стицању независности и аутономије у односу на родитеље. Вршњачки односи засновани на равноправности и реципроцитету такође су и моћно средство социјалног и емоционалног развоја. Истраживања показују да млади вршњаке виде као највећи извор подршке, у односу на све друге особе из своје социјалне мреже.³⁷⁾

35) Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., nav. delo; Laursen, B., Collins, W., nav. delo.

36) Brown, B., "Peer groups and peer cultures", in S. Feldman i G. Elliott (eds.): *At the threshold: The developing adolescent*, Harvard University Press, Cambridge, 1990.

37) Stanton-Salazar, R., Spina, S., "Adolescent peer networks as a context for social and emotional support", *Youth & Society*, 2005, 36-4, str. 379-417.

С друге стране, ништа не може тако отежати свакодневицу младе особе и угрозити њено самопоштовање и слику о себи као одбацивање од стране вршњака или прихватање које је условљено конформирањем нормама, вредностима и обрасцима већине. Истраживања показују да велику важност вршњака у животу младих прати и повећана осетљивост на притисак и одбацивање од стране вршњака.³⁸⁾ Млади су посебно рањиви на искључивање из друштва, изневерено поверење и лојалност, као и на односе у којима нема узajамности у пријатељству. Неприхватање од стране вршњака и разочарење у њих могу бити веома болни за адолесценте, због чега Колеман закључује да је вршњачка група не само извор подршке, већ и извор „бројних потенцијалних конфликта у вези вредности и идеала”.³⁹⁾

Како млади у Србији опажају своје односе са вршњацима? У којој мери им они представљају извор проблема, а колико су ослонац и подршка? Подаци говоре да 73% младих опажа да су прихваћени од стране вршњака, а 71% не сматра да им вршњаци намећу одређене вредности и обрасце понашања. Ипак, 27% младих доживљава одбацивање од стране вршњака – за 13% младих то представља мањи, а за 14% већи проблем. Слично, 29% младих осећа да им вршњаци намећу одређене обрасце понашања и вредности; половина њих (15%) то доживљава као мањи проблем, а преостала половина (14%) као већи или велики проблем с којим се свакодневно носе.

Преовлађујуће позитивну слику о односима са вршњацима употпуњује податак да су млади прилично задовољни квалитетом својих вршњачких односа, при чему, природно, нешто боље процењују односе са вршњацима са којима се интензивно друже (углавном или потпуно задовољно 97%) него односе са вршњацима из одељења (91%). О томе да младима вршњаци представљају важан потпорни систем говори и податак да 86% младих међу вршњацима има особе којима верује и на које може да се ослони. Више од половине младих (55%) уопште нема проблем са усамљеношћу, за четвртину младих (23%) она представља мањи проблем, док 22% процењује да им је то већи или велики проблем.

Као и у случају претходно разматраних проблема, девојке имају нешто веће проблеме са прихватањем од стране вршњака него младићи ($U=670329.5$; $p=0,03$), мање су задовољне односима са вршњацима и више се осећају усамљенима од младића ($t=-2,975$;

38) Arnett, J., nav. delo.

39) Coleman, J., “Adolescence and schooling”, in D. Marsland (ed.): *Education and Youth*, The Falmer Press, London, 1987.

$p=0.03$). И ова разлика повезана је са тим што девојке показују већу осетљивост на скоро све проблеме адолесцентног узраста, као и склоност ка снажнијем емоционалном реаговању. Такође, у неким истраживања утврђено је да су девојке више психолошки оријентисане према вршњацима, да више вреднују мишљење вршњака, да им је важније њихово одобравање и подршка, као и да придају већи значај популарности међу вршњацима.⁴⁰⁾ Резултати, међутим, нису сасвим конзистентни – у неким истраживањима утврђено да су одобравање и прихватање од стране вршњака важнији младићима него девојкама.⁴¹⁾

Статистички значајне разлике постоје и у зависности од узраста: старији средњошколци процењују да имају веће проблеме са прихватањем од стране вршњака него млађи ($\chi^2=16,208$; $p=0,01$), као и са усамљеношћу ($F(2364) = 2,607$; $p=0.05$), док у процени задовољства квалитетом вршњачких односа не постоје значајне разлике. Ови налази нису у складу са Колемановим развојним моделом, по коме је средња адолесценција период фокусирања преваходно на прихватање или одбацивање од стране вршњака и по коме „вршњачка проблематика“ врхунац важности добија око 15. године. Такође, нису сагласни ни са резултатима истраживања који показују да проблеми са вршњацима постају најважнији на узрасту 15-17 година, односно да су млади у раној адолесценцији највише осетљиви на неприхватање од стране вршњака и искључивање из друштва.⁴²⁾ С друге стране, у нашем истраживању старији средњошколци се, као и девојке, показују доследно осетљивијим у перципирању већине свакодневних проблема младих.

ЗАКЉУЧАК

Према схватању великог броја аутора који се баве младима, глобалне и локалне друштвене промене у последњим деценијама трансформисале су искуства младих у смеру успоравања и отежавања транзиције ка одраслом добу. У том контексту, занимало нас је да ли су проблеми типични за адолесцентни узраст, као и проблеми које аутори препознају на глобалном плану, појачани одра-

40) Frydenberg, E., nav. delo; Hendry, L., Shucksmith J., Love, J., Glendinning, A., nav. delo

41) Cairns, E., McWhirter, L., Duffy, U., Barry, R., "The stability of selfconcept in late adolescence: Gender and situational effects", *Personality and Individual Differences*, 1990, 11, str. 937-944.

42) Frydenberg, E., nav. delo; Compas, B., Phares, V., Ledoux, N., nav. delo; Laursen, B., Collins, W., nav. delo.

стањем у условима дубоке економске кризе и транзиције, који већ дуго карактеришу нашу друштвену стварност. Циљ овог експлоративног истраживања био је да утврдимо са којом врстом проблема се суочавају млади у Србији, како процењују њихову тежину, као и да ли постоје разлике у зависности од пола, узраста, типа школе коју млади похађају и дела Србије у коме живе.

Резултати показују да већину проблема млади не доживљавају као велике или посебно угрожавајуће. Три проблема највише брину младе у Србији, у смислу да их више од трећине њих доживљава као веће, односно велике проблеме. То су: мало занимљивих места за изласке (46%), недостатак слободног времена (41%) и досада (35%). Остале проблеме мањи број младих процењује као веће или велике: проблеме са школом и учењем 28%; љубавне проблеме 28%; несугласице и свађе са родитељима 22%; усамљеност 22%; потиштеност и незадовољство собом 22%; недостатак новца за изласке 19%; неприхватање од стране вршњака 14% и притиске од стране вршњака да прихвате доминантне норме понашања 14%.

Преокупираност проблемима везаним за провођење слободног времена и забаву представља особеност наших младих, специфичност у односу на проблеме за које су страни аутори утврдили да су најзаступљенији код младих. Коментаришући на први поглед контрадикторни налаз да највеће проблеме младима у Србији представљају недостатак слободног времена, с једне, и досада, с друге стране, утврдили смо да млади заиста јесу укључени у бројне активности мимо школе, али и да доста времена проводе у активностима које карактеришу пасивна, рецептивна оријентација, мало психолошко инвестирање и недостатак личног смисла. Будући да досада може имати негативне последице за појединце и друштво, отвара се питање колико су активности којима млади испуњавају своје слободно време заиста садржајне и квалитетне са становишта личног развоја младих.

Посебну пажњу посветили смо разматрању проблема младих у најважнијим социјалним окружењима, породици и групи вршњака. Подаци показују да изненађујуће велики број младих нема великих проблема и несугласица са родитељима (78%), нити проблема са прихватањем или притисцима од стране вршњака (86%), као и да су у неочекивано великој мери задовољни својим односима са родитељима и вршњацима. Питање за даље анализе јесте да ли наши млади заиста имају добар, хармонизован однос са родитељима или тај однос није посебно интензиван, па самим тим ни конфликтан.

Анализа значајности разлика показала је да девојке и старији средњошколци доследно процењују скоро све разматране пробле-

ме као теже, као и да на њих снажније емоционално реагују. Добијене полне разлике у складу су са теоријским предвиђањима и резултатима постојећих истраживања, који говоре о већој рањивости девојака и њиховој склоности да негативније опажају себе, социјалне односе и проблеме у односу са спољашњим светом. Налаз да старији средњошколци опажају проблеме у скоро свим сферама живота као веће него млађи, није у складу са развојним моделом који предвиђа да у различитим периодима адолесценције одређена врста проблема долази у фокус младих, као ни са резултатима истраживања у којима је добијено да су млади на различитим узрастима посебно осетљиви на одређену врсту проблема. Повећану осетљивост и забринутост старијих средњошколаца склони смо да повежемо са тим што се они налазе на самом прагу одраслог доба и важних животних одлука, због чега вероватно имају већу свест о проблемима и изазовима које доноси будућност.

На крају, можемо закључити да добијена слика о проблемима младих у Србији није онеспokoјавајућа: већину проблема млади не доживљавају као велике или посебно угрожавајуће и, изгледа, успевају да их превладају самостално развијеним стратегијама. Изгледа да млади у Србији деле оптимизам младих у свету – резултати кроскултурних студија показују да млади, чак и они из економски депривилегованих средина и слојева, имају оптимистичан поглед на будућност и да често виде тешкоће као привремене. Лепота, енергија и оптимизам младости као животног доба вероватно доприносе оваквој перцепцији реалности. Такође, изгледа да и у „тешком времену“, као што то несумњиво јесте актуелно стање у нашем друштву, породица и вршњачка група нису престале да буду значајни потпорни системи младима у ношењу са свакодневним проблемима.

ЛИТЕРАТУРА

- Adwene, B., Curtis, D., “A confirmatory factor analysis of a four-factor model of adolescent concerns revisited”, *Journal of Youth and Adolescence*, 1993, 22-3, str. 297–312.
- Arnett, J. „Adolescent storm and stress, reconsidered“, *American Psychologist*, 1999, 5, str. 317-326.
- Ayman-Nolley, S., Taira, L., “Obsession with the Dark Side of Adolescence: A Decade of Psychological Studies”, *Journal of Youth Studies*, 2000, 3-1, str. 35-48.
- Beck, U., *Risk society: Towards a new modernity*, Sage, London, 1992.
- Brown, B., “Peer groups and peer cultures”, in S. Feldman i G. Elliott (eds.): *At the threshold: The developing adolescent*, Harvard University Press, Cambridge, 1990.

- Brown, B., Larson, R., "The kaleidoscope of adolescence: Experiences of the world's youth at the beginning of the 21st Century", in B. Brown, R. Larson, T. Sraswathi (eds.): *The world's youth: Adolescence in eight regions of the Globe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Cairns, E., McWhirter, L., Duffy, U., Barry, R., "The stability of selfconcept in late adolescence: Gender and situational effects", *Personality and Individual Differences*, 1990, 11, str. 937-944.
- Coleman, J., "Adolescence and schooling", in D. Marsland (ed.): *Education and Youth*, The Falmer Press, London, 1987.
- Coleman, J., "Adolescence in a changing world", in S. Jackson, H. Rodriguez-Tome (eds.) *Adolescence and its social worlds*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1993.
- Compas, B., Pheares, V., Ledoux, N., "Stress and coping preventive interventions for children and adolescents", in L. Bond, B. Compas (eds.): *Primary prevention in the schools*, Sage, Newbury Park, CA, 1989.
- Cota-Robles, S., Gamble, W., "Parent-adolescent processes and reduced risk for delinquency", *Youth & Society*, 2006, 37- 4, str. 375-392.
- Frydenberg, E., *Adolescent Coping: Theoretical and research perspectives*, Routledge, London, 1997.
- Grotevant, H., Cooper C., "Individuality and connectedness in adolescent development: Review and prospects for research on identity, relationships, and context", in E. Skoe, & A. Lippe von der, (eds.): *Personality Development in Adolescence: A cross national and life span perspective*, Routledge, London, 2005
- Група аутора, *Свакодневица младих у Србији*. Институт за психологију и Министарство омладине и спорта (пројектни извештај), 2008.
- Hammer, T., "Social parameters in adolescent development: Challenges to psychological research", in E. Skoe, & A. Lippe von der, (eds.): *Personality Development in Adolescence: A cross national and life span perspective*, Routledge, London, 2005.
- Hendry, L., Shucksmith J., Love, J., Glendinning, A., *Young people's leisure and lifestyles*, Routledge, London, 1996.
- Jeffrey, C., McDowell, L., "Youth in a comparative perspective: Global change, local lives", *Youth & Society*, 2004, 36-2, str. 131-142.
- Kaufman, K., Brown, R., Graves, K., Henderson, P., Revolinski, M., "What, me worry? A survey of adolescents concerns", *Clinical Pediatrics*, 1993, 32-1, str. 8-14.
- Laursen, B., Coy, K., Collins, W., "Reconsidering changes in parent-child conflicts across adolescence: A meta-analysis", *Child Development*, 1998, 69, str. 817-832.
- Laursen, B., Collins, W., "Interpersonal conflict during adolescence", *Psychological Bulletin*, 1994, 115, str. 197-209.
- Marsh, H., "Age and sex effects in multiple dimensions of self-concept: pre-adolescence to adulthood", *Journal of Educational Psychology*, 1989, 81, str. 417-30.
- Offer, D., Schonert-Reichl, K., "Debunking the myths of adolescence: finding from recent research", *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 1992, 31, str. 1003-1014.
- Petersen, A., Sarigiani, P., Kennedy, R., "Adolescent depression: why more girls?" *Journal of Youth and Adolescence*, 1991, 20, str. 247-271.

Пешић, Ј., Степановић, И., “Школа као средина за учење: ученичка перцепција и њихове стратегије“, у Д. Плут и З. Крњић (ур.): *Друшвена криза и образовање: документ о једном времену*. Институт за психологију, Београд, 2004.

Rokach, A., “Strategies of coping with loneliness throughout the life span”, *Current Psychology*, 2001, 20-1, str. 3-18.

Stanton-Salazar, R., Spina, S., “Adolescent peer networks as a context for social and emotional support“, *Youth & Society*, 2005, 36-4, str. 379-417.

Свенсен, Ј., *Филозофија досаде*, Геопоетика, Београд, 2004.

Wildermuth, N., Dalsgaard, A.L., “Imagined futures, present lives: youth, media and modernity“, *Young*, 2006, 14-1, str. 9-31.

Jelena Pesic, Marina Videnovic, Dijana Plut

PROBLEMS OF SERBIAN YOUTH: GROWING UP WITHIN THE CONTEXT OF SOCIAL CRISIS

Summary

Objective of this research was to identify problems that young people in Serbia have been dealing with, also how they perceive the weight of these problems and whether there are the gender, age, school type and regional differences in their perception of problems. We were also interested to find out if problems typical of adolescence, as well as problems characterizing some global social changes are intensified within the context of prolonged social crisis and transition. Research was conducted in October 2007, on a sample of 2419 young people, stratified by the region (Belgrade, North, Central and South Serbia), age (first to fourth grade of secondary school) and school type (gymnasium, three years and four years vocational schools). An original questionnaire, constructed for this research, was applied. Results have shown that the majority of investigated problems have not been perceived as particularly big or harmful ones. Young people are most concerned with three problems (meaning that one third or more of youngsters find them to be big or relatively big ones): the lack of interesting places to go out (46%), the lack of time for leisure activities (41%) and boredom (35%). Surprisingly few youngster reported to have bigger problems with their parents (22%) or peers (14%). Girls and senior high school students systematically perceive almost all problems as harder ones. We could conclude that the gained picture was not gloomy, as it was expected, which could probably be attributed to joy, energy and optimism of these young people in this life span period.

Key Words: youth, social crisis, young people’s leisure, parents, peers